UO‘K: 373.3:371.315

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING TANQIDIY VA MUSTAQIL FIKRLASH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH

O‘ktamova Nilufarxon To’raboy qizi
Toshkent Perfect universiteti
to’rtinchi bosqich talabasi
E-mail: uktamovanilufarxon@gmail.com
Ilmiy rahbar: **Abdualimova Mahfuza Safarboy qizi**
Perfect University
“Gumanitar fanlar” kafedrasi o‘qituvchisi
mahfuzaabdualimova09@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23152767

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tanqidiy va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda interfaol metodlardan foydalanishning nazariy asoslari va metodik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Interfaol metodlar tasnifi, savol berish madaniyati va dialogik ta’lim, hamkorlikda o‘qitish, o‘z-o‘zini boshqarish va baholash masalalari yoritilgan. «Savol – taxmin – dalil – xulosa – refleksiya» fikrlash sikli modeli, 3-sinf uchun dars namunasi va kuzatuv rubrikasi taklif etiladi.
Kalit so‘zlar: tanqidiy fikrlash, mustaqil fikrlash, interfaol metodlar, boshlang‘ich ta’lim, dialogik ta’lim, hamkorlikda o‘qitish, refleksiya.

Аннотация. В статье анализируются теоретические основы и методические возможности использования интерактивных методов для развития критического и самостоятельного мышления младших школьников. Рассматриваются классификация интерактивных методов, культура постановки вопросов и диалогическое обучение, обучение в сотрудничестве, саморегуляция и оценивание. Предлагаются модель цикла мышления «вопрос — гипотеза — доказательство — вывод — рефлексия», образец урока для 3 класса и рубрика наблюдения.
Ключевые слова: критическое мышление, самостоятельное мышление, интерактивные методы, начальное образование, диалогическое обучение, обучение в сотрудничестве, рефлексия.

Abstract. The article analyses the theoretical foundations and methodological opportunities of using interactive methods to develop critical and independent thinking in primary school pupils. It covers the classification of interactive methods, questioning and dialogic teaching, cooperative learning, self-regulation and assessment. A «question — hypothesis — evidence — conclusion — reflection» thinking-cycle model, a Grade 3 sample lesson and an observation rubric are proposed.
Keywords: critical thinking, independent thinking, interactive methods, primary education, dialogic teaching, cooperative learning, reflection.

KIRISH

Zamonaviy dunyoda axborot hajmining keskin o‘sishi shaxsdan nafaqat bilimga ega bo‘lishni, balki axborotni saralash, tahlil qilish va undan mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatini ham talab etmoqda. Shu bois tanqidiy va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan

biri sifatida e'tirof etiladi. O'zbekistonda bu yo'nalish ta'lim sohasidagi islohotlar va strategik hujjatlarda zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirish vazifasi bilan bog'liq holda ko'rsatiladi [1; 2; 3].

Tanqidiy fikrlashni ko'pincha yuqori sinflar yoki oliy ta'lim bilan bog'lashadi. Biroq bu ko'nikma bolalikda — savol berish, «nima uchun?» deb so'rash, fikrni dalil bilan asoslash va boshqalar fikrini tinglash kabi sodda shakllarda — shakllana boshlaydi. Boshlang'ich ta'lim bu jarayonning poydevorini yaratadi. Biroq an'anaviy darslarda o'quvchi ko'pincha tayyor bilimni qabul qiluvchi bo'lib qolishi, bu esa mustaqil fikrlashga yetarli imkon bermasligi mumkin.

Interfaol metodlar — o'quvchilarning faol ishtirokini, o'zaro muloqot va hamkorlikni ta'minlovchi o'qitish usullari — tanqidiy va mustaqil fikrlashni rivojlantirishning amaliy vositasi sifatida qaraladi. Shu bilan birga «interfaol» nom ostida o'tkaziladigan har qanday faoliyat ham fikrlashni rivojlantiravermaydi: metodning samaradorligi uning pedagogik maqsadi, mazmuni va o'qituvchi tomonidan boshqarilishiga bog'liq [16; 4]. Maqolaning maqsadi — boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda interfaol metodlardan foydalanishning metodik imkoniyatlarini tizimlashtirish va amaliy model taklif etishdir.

Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: (1) tanqidiy va mustaqil fikrlash tushunchasining mohiyatini va boshlang'ich yoshdagi ko'rinishlarini aniqlash; (2) interfaol metodlarni tasniflash va ularning imkoniyatlarini tahlil qilish; (3) savol berish madaniyati, hamkorlikda o'qitish va o'z-o'zini boshqarishning o'rnini asoslash; (4) fikrlash sikli modelini, dars namunasini va baholash rubrikasini taklif etish.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tanqidiy fikrlash g'oyasining ta'limdagi ildizlari Dewey'ning reflektiv fikrlash haqidagi qarashlariga borib taqaladi: u fikrlashni e'tiqod yoki bilimni asoslari va oqibatlari nuqtai nazaridan faol va ehtiyotkorlik bilan ko'rib chiqish jarayoni sifatida talqin qilgan [10]. Ennis tanqidiy fikrlashni nimaga ishonish yoki nima qilish haqida qaror qabul qilishga qaratilgan oqilona va mulohazali fikrlash deb ta'riflaydi [11]. Amerika falsafa assotsiatsiyasi ekspertlarining Delphi hisoboti esa tanqidiy fikrlashning asosiy ko'nikmalari qatoriga sharhlash, tahlil, baholash, xulosa chiqarish, tushuntirish va o'z-o'zini boshqarishni kiritadi [12]. Bloom taksonomiyasining qayta ko'rib chiqilgan varianti esa fikrlash jarayonlarini eslash, tushunish, qo'llash, tahlil, baholash va yaratish darajalariga ajratadi [6].

Interfaol metodlarning samaradorligi bo'yicha Abrami va hamkasblari tanqidiy fikrlashni o'rgatish strategiyalarini meta-tahlil qilib, dialog, haqiqiy hayotiy vaziyatlar va ustoz yo'l-yo'rig'ini birlashtirgan yondashuvlar yaxshi natija berishini ko'rsatgan [4]. Shu bilan birga, bu tahlil faqat boshlang'ich sinflarga qaratilmagan, shu sababli natijalarni kichik yoshdagi o'quvchilarga ko'chirishda ehtiyotkorlik talab etiladi.

Tanqidiy qarashlar ham muhim. Willingham tanqidiy fikrlashni fan bo'yicha bilimdan ajratib o'rgatib bo'lmasligini, mavzu bo'yicha asosiy bilim fikrlash uchun zarur material ekanini ta'kidlaydi [24]. Kirschner, Sweller va Clark minimal yo'l-yo'riq bilan o'qitish yangi mavzuni o'rganayotgan o'quvchilar uchun samarasiz bo'lishi mumkinligini ilgari suradi [16]. Hmelo-Silver esa muammoli o'qitish yetarli qo'llab-quvvatlash bilan tashkil etilganda moslashuvchan bilim va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishi mumkinligini ko'rsatadi [14]. Bu qarashlar birgalikda interfaol metodlarni o'qituvchi tomonidan tuzilmalangan holda qo'llash zarurligini bildiradi.

Dialogik ta'lim yo'nalishida Mercer va Littleton bolalar bir-biriga savol berib, fikrini asoslab, birgalikda xulosaga keladigan «izlanuvchi suhbat» (exploratory talk) fikrlash rivojiga xizmat qilishini ko'rsatgan [18]; Alexander dialogik o'qitishni jamoaviy, o'zaro tinglashga asoslangan, qo'llab-quvvatlovchi, to'planib boruvchi va maqsadli suhbat sifatida tavsiflaydi [5]. Bolalar uchun falsafiy

suhbat metodi Lipman va Fisher asarlarida asoslangan [17; 13], Topping va Trickey tadqiqotida esa 10–12 yoshli o‘quvchilarning kognitiv ko‘rsatkichlariga ijobiy ta’siri qayd etilgan [22].

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega. Unda ilmiy va me’yoriy manbalarni tahlil qilish va tizimlashtirish, qiyosiy-tahliliy usul hamda pedagogik modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Maqolada eksperimental ma’lumotlar keltirilmagan; taklif etilgan model, dars namunasi va rubrika metodik tavsiya xarakteriga ega bo‘lib, keyingi bosqichda pedagogik tajriba-sinov orqali tekshirilishi lozim.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

1. Tanqidiy va mustaqil fikrlash: boshlang‘ich yoshdagi ko‘rinishlari

Facione va Ennis qarashlarini boshlang‘ich sinf sharoitiga moslashtirib, tanqidiy fikrlash ko‘nikmasini quyidagi yoshga mos ko‘rsatkichlar orqali ifodalash mumkin:

- savol berish: «Nima uchun?», «Buni qayerdan bilamiz?» kabi savollarni berish;
- taqqoslash va tasniflash: obyektlar, hodisalar yoki qahramonlar o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqni topish;
- dalil keltirish: o‘z fikrini matn, rasm yoki kuzatish asosida asoslash;
- turli nuqtai nazarlarni tinglash: sinfdoshining fikrini eshitib, o‘z fikrini aniqlashtirish yoki o‘zgartirish;
- tanlash va asoslash: bir nechta variantdan birini tanlab, sababini aytish;
- o‘z fikrlashini kuzatish: «Men buni qanday o‘yladim?», «Nimani xato qildim?» kabi refleksiya.

Mustaqil fikrlash esa o‘quvchining vazifani bajarishda tayyor yechimni kutmasdan, maqsad qo‘yish, reja tuzish, axborot izlash va natijani o‘zi baholash qobiliyatini ifodalaydi; bu o‘z-o‘zini boshqarish bilan chambarchas bog‘liq [25]. Mustaqillik bir lahzada paydo bo‘lmaydi: Vygotskiy g‘oyasiga muvofiq u kattalar yordami bilan boshlanib, yordam asta-sekin kamayishi orqali shakllanadi [23].

2. Interfaol metodlar tasnifi va imkoniyatlari

Boshlang‘ich sinf sharoitida qo‘llash mumkin bo‘lgan asosiy metodlar 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Tanqidiy va mustaqil fikrlashni rivojlantiruvchi interfaol metodlar

Metod	Mohiyati	Rivojlantiradigan ko‘nikma	Boshlang‘ich sinfdagi misol
Fikrla – juftlikda muhokama qil – ulash	Avval yakka o‘ylash, so‘ng juftlikda, keyin sinf bilan fikr almashish	Fikrni shakllantirish, tinglash	«Nima uchun kuzda barglar to‘kiladi?» savoli bo‘yicha taxminlar
Bilaman – bilmoqchiman – bilib oldim (BBB)	Oldingi bilim, savol va yangi bilimni qayd etish [19]	Maqsad qo‘yish, o‘z bilimini baholash	«Suv» mavzusida jadval to‘ldirish
Venn diagrammasi	Ikki obyekt o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni ajratish	Taqqoslash, tahlil	Ikki ertak qahramonini taqqoslash

Metod	Mohiyati	Rivojlantiradigan ko‘nikma	Boshlang‘ich sinfdagi misol
Zig-zag (jigsaw)	Har bir guruh a’zosi mavzuning bir qismini o‘rganib, boshqalarga o‘rgatadi [7]	Hamkorlik, javobgarlik, tushuntirish	Turli hayvonlar haqidagi matn qismlarini turli guruhlar o‘rganadi
Uch rangli «qalpoq» (soddalashtirilgan Olti qalpoq)	Muammoga bir necha nuqtai nazardan qarash [9]	Turli nuqtai nazarlarni ko‘rish	«Sinfda daraxt ekish» g‘oyasi: foydasi, xavfi, savollari
Muammoli vaziyat va mini-loyiha	Real muammoni hal etish uchun axborot to‘plash va xulosa chiqarish	Tadqiqot, mustaqillik	«Sinfda bir kunda qancha suv sarflanadi?» kuzatuvi
Bolalar falsafasi (suhbat doirasi)	Ochiq savol atrofida tartibli suhbat	Savol berish, dalil keltirish	«Haqiqiy do‘stlik nima?»

Metod tanlashda o‘qituvchi quyidagi mezonlarga tayanishi mumkin: darsning o‘quv maqsadi (qaysi fikrlash ko‘nikmasi rivojlantiriladi); mavzu bo‘yicha o‘quvchilarning mavjud bilimi; metodning bajarilishi uchun zarur vaqt; sinfdagi o‘quvchilar soni va ularning guruhda ishlash tajribasi. Masalan, yangi mavzuning boshida o‘quvchilarda bilim yetarli bo‘lmasa, o‘qituvchi qisqa tushuntirish berib, so‘ng «fikrla – juftlikda muhokama qil – ulash» usuliga o‘tadi; mavzu o‘zlashtirilgandan keyin esa zig-zag yoki mini-loyiha kabi murakkabroq metodlar qo‘llanadi. Bir darsda ko‘p metodni qo‘llashga urinish o‘rniga bitta-ikkita metodni sifatli o‘tkazish maqsadga muvofiqdir.

Interfaol metodlarning yana bir imkoniyati — o‘quvchilarda mulohaza madaniyatini shakllantirishdir. Bola o‘z fikrini boshqa fikr bilan solishtirishga, argumentni tinglashga va zarur bo‘lsa, fikrini o‘zgartirishga o‘rganadi. Bu jarayon, ayniqsa, o‘qituvchi fikr o‘zgartirgan o‘quvchini rag‘batlantirganda («Yangi dalilni eshitib, fikringni o‘zgartirding, bu yaxshi fikrlash belgisi») barqaror shakllanadi.

3. Savol berish madaniyati va dialogik ta’lim

Fikrlashni rivojlantirishda savol sifati hal qiluvchi rol o‘ynaydi. O‘qituvchi savollarining ko‘pchiligi eslash darajasida qolsa, o‘quvchi fikrlash imkoniyatidan mahrum bo‘lishi mumkin. 2-jadvalda Bloom taksonomiyasining qayta ko‘rib chiqilgan varianti asosida [6] boshlang‘ich sinf uchun savol namunalari berilgan.

2-jadval. Fikrlash darajalari bo‘yicha savol namunalari

Daraja	Adabiy matn asosida	Atrof olam fani asosida
Eslash	Qahramon qayerga bordi?	Suvning qanday holatlari bor?
Tushunish	Voqeani o‘z so‘zingiz bilan ayting.	Suv nima uchun bug‘lanadi? Tushuntiring.
Qo‘llash	Shunday vaziyatda siz nima qilgan bo‘lardingiz?	Uyda suvni tejash uchun nimalar qilish mumkin?

Daraja	Adabiy matn asosida	Atrof olam fani asosida
Tahlil	Qahramonning harakati sababi nima? Qaysi gap buni ko‘rsatadi?	Qaysi o‘simlik ko‘proq suv talab qiladi? Buni qanday bilamiz?
Baholash	Qahramon to‘g‘ri qildimi? Fikringizni asoslang.	Qaysi tejash usuli samaraliroq? Nima uchun?
Yaratish	Hikoyaga boshqacha yakun o‘ylab toping.	Sinf uchun suv tejash qoidalarini ishlab chiqing.

Rowe tadqiqotlari o‘qituvchi savol berganidan keyin javob kutish vaqtini (wait time) uzaytirish o‘quvchi javoblarining sifati va ishtirokini oshirishini ko‘rsatgan [20]. Amaliyotda bu «savol – bir necha soniya jimlik – fikrlash – javob» qoidasiga aylanishi mumkin.

Dialogik ta’limda suhbat qoidalarini sinf bilan birgalikda ishlab chiqish (navbat bilan gapirish, fikrni asoslash, «Men ... fikrga qo‘shilaman/qo‘shilmayman, chunki...» shakli) va ularni kartochka sifatida sinfda osib qo‘yish foydalidir [18; 5]. Bolalar falsafasi metodi esa o‘quvchilarga hikoya yoki rasm asosida ochiq savol tuzish va uni birgalikda muhokama qilishni o‘rgatadi [17; 13]. Topping va Trickey natijalari to‘g‘ridan-to‘g‘ri boshlang‘ich sinflarga ko‘chirilishi uchun qo‘shimcha tekshiruv talab etadi, biroq metodni 3–4-sinflarda sinab ko‘rish uchun asos bo‘la oladi [22].

4. Hamkorlikda o‘qitish va guruhli ish

Johnson va Johnson hamkorlikda o‘qitish samarali bo‘lishi uchun ijobiy o‘zaro bog‘liqlik, individual javobgarlik, yuzma-yuz o‘zaro yordam, ijtimoiy ko‘nikmalar va guruh ishini tahlil qilishni asosiy elementlar sifatida ko‘rsatadi [15]. Slavin tahlilida esa guruh maqsadi va har bir a’zoning individual javobgarligi birga bo‘lgan hamkorlikdagi o‘qitish yutuqlarni oshirishi ta’kidlanadi [21]. Boshlang‘ich sinf uchun bu guruhga faqat «birgalikda bajaring» deyish yetarli emasligini anglatadi: har bir bolaga aniq rol (o‘quvchi, yozuvchi, kuzatuvchi, vaqt nazoratchisi) beriladi va dars oxirida har bir bola yakka tartibda ham javob beradi.

Zig-zag usuli bu tamoyillarning yaxshi namunasidir: o‘quvchi mavzuning o‘z qismini «mutaxassis» sifatida o‘rganadi va boshqalarga o‘rgatishi shart bo‘lgani uchun javobgarlik ortadi [7]. Guruhlarni tuzishda do‘stlik munosabatlari bilan birga turli tayyorgarlik darajasidagi o‘quvchilarni aralashtirish va rollarni vaqti-vaqti bilan almashtirib turish tavsiya etiladi, shunda jim o‘quvchilar ham ishtirok etadi.

5. Mustaqil fikrlashni o‘z-o‘zini boshqarish orqali rivojlantirish

Zimmerman o‘z-o‘zini boshqarishni oldindan rejalashtirish, bajarish jarayonini kuzatish va natijani baholash (refleksiya) bosqichlaridan iborat sikl sifatida tavsiflaydi [25]. Boshlang‘ich sinf uchun bu sikl sodda vositalar orqali amalga oshiriladi:

- «Bugungi maqsadim» kartochkasi: topshiriqni boshlashdan oldin bola o‘z maqsadini bir gapda aytadi yoki yozadi;
- «svetofor» usuli: tushunish darajasini yashil (tushundim), sariq (qisman), qizil (tushunmadim) kartochkalar bilan ko‘rsatish — bu formativ baholash uchun ham qulay [8];
- tanlov topshiriqlari: bola uch xil murakkablikdagi topshiriqdan birini tanlaydi va tanlovini asoslaydi;
- fikrlash daftari: «Men nimani bilardim? Nimani bilib oldim? Nima hali qiziq?» savollariga qisqa yozuv yoki rasm;
- xatolar ustida ishlash: xatoni «muvaffaqiyatsizlik» emas, o‘rganish imkoniyati sifatida muhokama qilish.

6. «Savol – taxmin – dalil – xulosa – refleksiya» fikrlash sikli va dars namunasi

Tahlil asosida interfaol metodlarni tanqidiy va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltiruvchi fikrlash sikli taklif etiladi. Birinchi bosqichda (savol) o‘qituvchi yoki o‘quvchilar muammoli savol qo‘yadi; ikkinchi bosqichda (taxmin) bolalar yakka va juftlikda taxmin bildiradi; uchinchi bosqichda (dalil) kuzatish, matn, tajriba yoki mini-tadqiqot orqali dalil to‘planadi; to‘rtinchi bosqichda (xulosa) dalilga tayangan holda umumiy fikr shakllantiriladi; beshinchi bosqichda (refleksiya) bolalar o‘z fikrlash jarayoni va fikrlari qanday o‘zgarganini muhokama qiladi. Model Dewey’ning reflektiv fikrlash g‘oyasiga tayanadi [10], har bir bosqichda o‘qituvchi yo‘naltiruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi rol bajaradi.

Model 3-sinf «Atrof olam» fanidan «Suvni tejaymiz» mavzusidagi dars (45 daqiqa) misolida ko‘rsatiladi:

• Savol (6 daqiqa): o‘qituvchi rasm yoki kichik vaziyatni (ochiq qolgan jo‘mrak) ko‘rsatib, «Sinfimizda suv isrof bo‘lishining oldini olish mumkinmi?» savolini qo‘yadi; bolalar o‘z savollarini beradi.

• Taxmin (8 daqiqa): «fikrla – juftlikda muhokama qil – ulash» usuli bilan bolalar taxminlarini bildiradi; taxminlar doskaga yoziladi.

• Dalil (16 daqiqa): to‘rt kishilik guruhlar rollar bo‘yicha (o‘lchovchi, yozuvchi, hisobchi, hisobotchi) sodda tajriba o‘tkazadi: masalan, qo‘l yuvishda jo‘mrakni ochiq qoldirib va yopib-ochib ishlatganda qancha stakan suv sarflanishini o‘lchab solishtiradi.

• **Xulosa** (9 daqiqa): guruhlar natijalarini ulashadi, taxminlar bilan solishtiriladi, «Qaysi taxminimiz to‘g‘ri chiqdi? Buni qanday bilamiz?» savoli muhokama qilinadi, sinf uchun suvni tejash qoidalari tuziladi.

• Refleksiya (6 daqiqa): «svetofor» kartochkalari va fikrlash daftari: «Men nimani bilib oldim? Fikrim o‘zgardimi?»

Bu darsda o‘qituvchi tayyor javobni aytmaydi; u savollar bilan yo‘naltiradi, guruh ishini kuzatadi, ishtirok etmayotgan bolalarni jalb qiladi. Shu bilan birga o‘qituvchi mavzu bo‘yicha zarur bilimni (masalan, suvning hayotdagi ahamiyatini) darsning aniq bosqichida berib boradi, chunki fikrlash bilimsiz rivojlanmaydi [24].

7. Tanqidiy va mustaqil fikrlashni baholash

Tanqidiy va mustaqil fikrlashni baholash an’anaviy «to‘g‘ri/noto‘g‘ri» javob tekshiruvidan farq qiladi: javobning to‘g‘riligidan tashqari fikrlash jarayonining sifati ham baholanadi [8]. 3-jadvalda boshlang‘ich sinf uchun kuzatuv rubrikasi namunasi keltirilgan.

3-jadval. Fikrlash ko‘nikmalarini kuzatish rubrikasi

Ko‘rsatkich	3 ball	2 ball	1 ball
Savol berish	Mazmunli, «nima uchun/qanday» turidagi savol beradi	Oddiy savol beradi	O‘qituvchi yordamida savol beradi
Dalil keltirish	Fikrini matn, kuzatish yoki misol bilan asoslaydi	Dalilni qisman keltiradi	Dalilsiz fikr bildiradi
Boshqalar fikrini tinglash	Tinglaydi va munosabat bildiradi	Tinglaydi, lekin munosabat bildirmaydi	Gapni bo‘ladi yoki e’tibor bermaydi

Ko‘rsatkich	3 ball	2 ball	1 ball
Refleksiya	Yangi dalilga ko‘ra fikrini o‘zgartira oladi va sababini aytadi	Fikrini o‘zgartiradi, sababini aytolmaydi	Refleksiya qila olmaydi

Rubrika o‘quvchilarni bir-biri bilan solishtirish uchun emas, har bir bolaning o‘sishini kuzatish va keyingi qadamni belgilash uchun ishlatiladi. Hamma bolani har darsda kuzatish imkonsiz bo‘lgani uchun o‘qituvchi har darsda 4–5 nafar o‘quvchiga e’tibor qaratib, bir necha hafta ichida butun sinfni kuzatuvdan o‘tkazishi mumkin.

8. Joriy etishdagi qiyinchiliklar va tavsiyalar

Interfaol metodlarni qo‘llashda bir qator xavf mavjud. Birinchidan, metod mazmunsiz «o‘yin»ga aylanib, fikrlash ko‘nikmasini rivojlantirmay qo‘yishi mumkin [16]. Ikkinchidan, tanqidiy fikrlash fan bo‘yicha bilimga tayanadi, shuning uchun mavzu bilimi berilmasdan «fikrlashni o‘rgatish» natija bermasligi mumkin [24]. Uchinchidan, sinfdagi o‘quvchilar soni, vaqt chegarasi va o‘qituvchining tayyorgarligi ham amaliy to‘siq bo‘ladi. To‘rtinchidan, ba’zi o‘quvchilar faol, ba’zilari esa jim bo‘lib qoladi. Shu sababli quyidagilar tavsiya etiladi:

- har bir metodda aniq o‘quv maqsadi va kutilgan natijani oldindan belgilash;
- o‘qituvchi tushuntirishi (yangi bilimni berish) va interfaol bosqichlarni uyg‘unlashtirish;
- metodlarni birin-ketin, har chorakda bir-ikkitadan joriy etish va o‘quvchilarni qoidalarga o‘rgatish;
- hurmat bilan fikr almashish muhitini yaratish: «noto‘g‘ri» fikr uchun kulmaslik, xatoni muhokama manbai qilish;
- ota-onalarni bolaning savollariga tayyor javob berish o‘rniga «Sen nima deb o‘ylaysan?» deb so‘rashga undash.

Tadqiqotning cheklovlari shundaki, maqola empirik ma’lumotlarga emas, nazariy tahlilga asoslangan va keltirilgan xorijiy tadqiqotlarning katta qismi boshqa ta’lim kontekstlarida o‘tkazilgan. Keyingi tadqiqotlarda taklif etilgan fikrlash sikli modelining pedagogik tajriba-sinovi, o‘qituvchilar o‘rtasida so‘rovnoma o‘tkazish hamda o‘quvchilarning fikrlash ko‘nikmalaridagi o‘zgarishlarni kuzatuv orqali o‘lchash maqsadga muvofiqdir.

XULOSA

Olib borilgan tahlil quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi:

1. Boshlang‘ich sinf yoshida tanqidiy fikrlash savol berish, taqqoslash, dalil keltirish, turli fikrlarni tinglash va o‘z fikrini asoslash kabi sodda shakllarda namoyon bo‘ladi; mustaqil fikrlash esa o‘z-o‘zini boshqarish (maqsad qo‘yish, kuzatish, baholash) bilan bog‘liq holda shakllanadi.
2. Interfaol metodlar (fikrla – juftlikda muhokama qil – ulash, zig-zag, BBB, Venn diagrammasi, bolalar falsafasi, mini-loyiha) o‘quvchining faol ishtirokini ta’minlaydi, biroq ularning samaradorligi aniq maqsad, mavzu bilimi va o‘qituvchining tuzilmali boshqaruviga bog‘liq.
3. Savol berish madaniyati (turli darajadagi savollar, kutish vaqti) va dialogik suhbat qoidalari fikrlashni rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi.
4. Hamkorlikda o‘qitish individual javobgarlik va aniq rollar bilan tashkil etilganda samaraliroq bo‘ladi; o‘z-o‘zini boshqarish vositalari (maqsad kartochkasi, svetofor, fikrlash daftari) mustaqillikni qo‘llab-quvvatlaydi.
5. Taklif etilgan «savol – taxmin – dalil – xulosa – refleksiya» sikli, dars namunasi va kuzatuv rubrikasi amaliyotda qo‘llash uchun metodik asos bo‘lishi mumkin; ularning samaradorligi keyingi tadqiqotlarda empirik tarzda tekshirilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi PF-5712-son Farmoni, 2019-yil 29-aprel.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-60-son Farmoni, 2022-yil 28-yanvar.
4. Abrami P. C., Bernard R. M., Borokhovski E. et al. Strategies for teaching students to think critically: A meta-analysis // Review of Educational Research. – 2015. – Vol. 85, No. 2. – P. 275–314.
5. Alexander R. Towards Dialogic Teaching: Rethinking Classroom Talk. 4th ed. – York: Dialogos, 2008.
6. Anderson L. W., Krathwohl D. R. (Eds.). A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom’s Taxonomy of Educational Objectives. – New York: Longman, 2001.
7. Aronson E., Stephan C., Sikes J., Blaney N., Snapp M. The Jigsaw Classroom. – Beverly Hills, CA: Sage, 1978.
8. Black P., Wiliam D. Inside the black box: Raising standards through classroom assessment // Phi Delta Kappan. – 1998. – Vol. 80, No. 2. – P. 139–148.
9. De Bono E. Six Thinking Hats. – Boston: Little, Brown, 1985.
10. Dewey J. How We Think. – Boston: D. C. Heath, 1910.
11. Ennis R. H. A taxonomy of critical thinking dispositions and abilities // Baron J. B., Sternberg R. J. (Eds.). Teaching Thinking Skills: Theory and Practice. – New York: W. H. Freeman, 1987. – P. 9–26.
12. Facione P. A. Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction (The Delphi Report). – Millbrae, CA: California Academic Press, 1990.
13. Fisher R. Teaching Thinking: Philosophical Enquiry in the Classroom. 3rd ed. – London: Continuum, 2008.
14. Hmelo-Silver C. E. Problem-based learning: What and how do students learn? // Educational Psychology Review. – 2004. – Vol. 16, No. 3. – P. 235–266.
15. Johnson D. W., Johnson R. T. Making cooperative learning work // Theory Into Practice. – 1999. – Vol. 38, No. 2. – P. 67–73.
16. Kirschner P. A., Sweller J., Clark R. E. Why minimal guidance during instruction does not work: An analysis of the failure of constructivist, discovery, problem-based, experiential, and inquiry-based teaching // Educational Psychologist. – 2006. – Vol. 41, No. 2. – P. 75–86.
17. Lipman M. Thinking in Education. 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
18. Mercer N., Littleton K. Dialogue and the Development of Children’s Thinking: A Sociocultural Approach. – London: Routledge, 2007.
19. Ogle D. M. K-W-L: A teaching model that develops active reading of expository text // The Reading Teacher. – 1986. – Vol. 39, No. 6. – P. 564–570.
20. Rowe M. B. Wait time: Slowing down may be a way of speeding up! // Journal of Teacher Education. – 1986. – Vol. 37, No. 1. – P. 43–50.
21. Slavin R. E. Research on cooperative learning and achievement: What we know, what we need to know // Contemporary Educational Psychology. – 1996. – Vol. 21, No. 1. – P. 43–69.
22. Topping K. J., Trickey S. Collaborative philosophical enquiry for school children: Cognitive effects at 10–12 years // British Journal of Educational Psychology. – 2007. – Vol. 77, No. 2. – P. 271–288.
23. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.